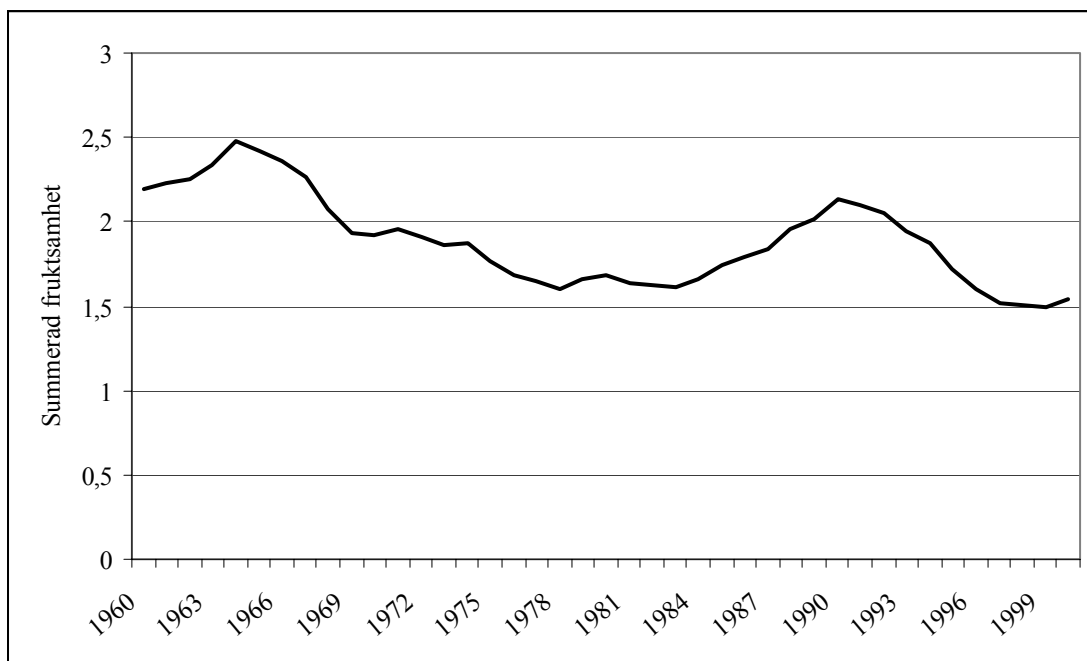

Trots att tiderna är goda i Sverige så ligger barnafödandet kvar på en rekordlåg nivå. Under år 2000 ökade födelsetalen något, från 1,5 barn per kvinna till 1,54. Men fortfarande har födelsetalen aldrig varit så låga som nu.

Diagram 1: Summerad fruktsamhet i Sverige 1960-2000

Sverige, som för ett decennium sedan yvdes över att utbyggnaden av den svenska familjepolitiken ledde till att det gick att kombinera en hög sysselsättningsgrad bland kvinnor med höga födelsetal, har inte längre så mycket att skryta om. Frågan är om vi valde fel väg eller om de idéer som ligger bakom utformningen av den svenska familjepolitiken fortfarande fungerar?

RÄTT OCH MÖJLIGHET ATT SKAFFA BARN

Barn och möjligheten att kunna få barn ses av de allra flesta som en central del i ett gott liv. Svenska kvinnor och män vill ha barn och helst två¹. Ett fortsatt lågt barnafödande när vi går mot bättre tider är ett underbetyg åt samhället. Det är oroande att mycket idag talar för att barnafödandet har blivit en resursfråga under 1990-talet.² Under senare år har välutbildade kvinnor med stark förankring på arbetsmarkanden och med stabila inkomster i större utsträckning än andra fött barn, oavsett om det handlar om första, andra eller tredje barnet. En gång var det så att de fattiga arbetarfamiljerna hade de största familjerna. Nu har barn blivit en lyx som bara de väletablerade har råd med.

¹ Varför föds det så få barn, Hoem sid 13

² Välfärd vid vägskalet, SOU 2000:3, sid 48-49

Allt fler skjuter upp sitt barnafödande för att de inte klarar det ekonomiskt. Och när de väl har råd kanske det inte blir några barn.

Men det finns fler skäl till att födelsetalen bör öka. Hela Europa håller i rask takt på att åldras. Om födelsetalen ligger kvar på dagens nivå kommer vi snart få uppleva ett ålderstiget samhälle. En snabbt ökande andel av befolkningen kommer att vara pensionärer. Kombinationen av att dödligheten bland äldre sjunkit och att födelsetalen är låga bidrar var för sig till denna effekt. Andelen som arbetar kommer att minska. Allt färre måste försörja allt fler.

Att Sverige genom en omfattande arbetskraftsimport ska råda bot på detta problem är inte realistiskt. Om man skulle försöka kompensera låga födelsetal med arbetskraftsinvandring är detta inte en långsiktigt hållbar lösning, även om den på kort sikt skulle kunna brygga över vissa problem. Om man helt skulle förlita sig på arbetskraftsinvandring måste för varje år allt större grupper invandra för att kompensera den åldrande befolkningen.

Den demografiska krisen är dessutom inte något svenskt problem. I hela Europa har födelsetalen i många år legat långt under det som behövs för att befolkningen långsiktigt inte ska minska. Om vi skulle förlita oss på arbetskraftsinvandring för att lösa befolkningsproblemet, så måste vi vända oss till länder utanför Europa. Med undantag för Polen, finns varken i Öst- eller Västeuropa några länder med en befolkningssituation som tillåter någon stor arbetskraftsutvandring.

VARFÖR FÖDS DET SÅ FÅ BARN?

En rad undersökningar har gjorts de senaste åren och utifrån dem kan vi se framförallt fem områden som påverkar kvinnors och mäns vilja att skaffa barn.

1. *Den förlängda etableringsfasen*

De allra flesta som blir föräldrar har ställt upp olika villkor innan de väljer att bli föräldrar. Enligt två engelska forskare, Hoberaft och Kiernan, kan man precisera fem olika förhandsvillkor som ska vara uppfyllda innan man anser att det är lämpligt att bli förälder.³

- 1. Att leva i ett parförhållande*
- 2. Att ha fullföljt sin utbildning*
- 3. Att ha en egen bostad*
- 4. Att ha förvärvsarbete med tillräcklig inkomst för att försörja ett barn*
- 5. Att känna sig trygg i tillvaron/framtidstro.*

³ Att skaffa barn på 2000-talet, Eva Bernhardt, Framtider

En förutsättning, eller en utgångspunkt, för de allra flesta för att skaffa barn är att ha en partner som man lever ihop med. Vi vet att unga människor idag bor kvar längre hemma hos sina föräldrar. Men vi vet rätt lite om när unga kvinnor och män flyttar ihop. En undersökning⁴ från 1992 visar att det idag tar rätt lång tid för unga män och kvinnor att finna en varaktig partner.

Många flyttar ihop relativt unga och flyttar sedan isär igen utan att ha fått några barn. Andelen ensamstående är faktiskt högre bland dem över 30 år än de under. Av de barnlösa kvinnorna i 32-års ålder levde 40 procent utan partner och 75 procent av dessa hade tidigare varit sammanboende. Frågan är om detta kan vara en bidragande orsak till att barnlösheten ökar bland kvinnor i 30-35-årsåldern?

Generellt kan man idag se att kvinnor och män är försiktiga innan de skaffar barn. Till en del är detta något självvalt och positivt. Unga människor vill pröva sig fram mellan arbeten, bostätning och relationer. Men under 1990-talet har utvecklingen allt mer kännetecknats av en påtvingad förlängning av etableringsfasen med otrygga anställningsförhållanden, deltider och nedskärningar i trygghetssystemen.

⁴ Varför föds det så få barn, Hoem sid 19

Tabell 1: Var det något speciellt som gjorde att ni (kvinnor och män med barn) väntade med att skaffa barn? ⁵

Kön/Ålder	Ej svar	Personliga skäl	Bostaden	Jobb studier	Mindre frihet	För unga	Eget svar	Summa
Kvinnor								
23	4	12	0	20	0	32	32	100
26	5	2	0	45	11	14	23	100
29	3	7	2	39	20	8	20	100
32	4	10	2	30	16	8	30	100
35	5	11	0	23	16	2	43	100
Män								
25	7	7	0	28	3	31	24	100
28	0	11	2	32	16	16	23	100
31	0	10	2	39	12	8	29	100
34	0	21	3	28	13	5	31	100
37	2	9	0	39	7	9	35	100

I SCB:s undersökning har man frågat kvinnor och män med barn varför man väntade med att skaffa barn. Det som är den vanligaste orsaken till att man väntat med att skaffa barn, oavsett ålder och kön, är att man vill bli färdig med sin utbildning och/eller få jobb eller satsa på jobbet. Denna period, etableringsfasen med utbildning, jobb och bostad, är den främsta orsaken till att man väntar med att skaffa barn och denna period tycks ta allt längre tid.

De flesta kvinnor och män som lever i ett parförhållande, men ännu inte skaffat barn räknar med att göra det. Av de under 30 år svarar mellan 84 till 95 ⁶procent av kvinnorna att de tror att de kommer att skaffa barn. Vid 35 års ålder svarar emellertid bara hälften av de sammanboende kvinnorna att de tror att de kommer att skaffa barn.

⁵ Varför föds det så få barn, Hoem sid 10

⁶ Varför föds det så få barn, Hoem sid 16

Tabell 2: Varför har du (barnlösa kvinnor och män i parförhållande) ännu inte fått barn?⁷

Kön/ Ålder	Parförhållandet för nytt	Göra annat först	Avsluta studier	Arbete, ekonomi	Inte blivit gravid än	Annat	Summa
Kvinnor							
23	6	36	18	24	6	9	100
26	7	41	18	14	9	11	100
29	9	33	13	28	11	7	100
32	8	18	15	5	33	21	100
35	18	6	0	6	71	0	100
Män							
25	9	52	17	13	0	9	100
28	3	37	23	17	10	10	100
31	10	35	10	20	25	0	100
34	23	46	8	8	15	0	100
37	25	13	0	13	25	25	100

Den klart vanligaste orsaken till att man väntat med att skaffa barn, bland dem som lever i ett parförhållande, var att man ville göra ”annat först” samt att avsluta studier och komma in på arbetsmarknaden.

Hur de fem förhandsvillkoren enligt Hoberaft och Kiernan, är uppfyllda bland barnlösa kvinnor och män i Sverige har Eva Berhardt studerat⁸. I sin studie av svenska familjer år 2000 framgår det att med stigande ålder bor en ökande andel tillsammans med en partner, allt fler har tillräcklig inkomst, de är klara med sin utbildning och har en bostad lämplig för barn. Det förhållande som dock i minst utsträckning är uppfyllt gäller bostaden, särskilt hos de i åldern 26 till 30 år.

⁷ Varför föds det så få barn, Hoem sid 17

⁸ Att skaffa barn på 2000-talet, Eva Bernhardt, Framtider

Vid 30 års ålder är det bara hälften som säger sig ha en bostad lämplig för barn. Bland de barnlösa 30-åringarna har i ungefär 40 procent av hushållen båda parterna tillräcklig inkomst och färdig utbildning. Lägger man till kravet på lämplig bostad hamnar man på knappt 30 procent. De tidsbegränsade anställningsformerna leder till att det blir svårare att få en bostad, då man kräver fast inkomst för såväl att hyra en lägenhet som om man skulle ta lån och köpa – dessutom råder brist på bostäder i storstadsregionerna där många lediga jobb finns.

Två tredjedelar av dem som har barn och är i 30-årsåldern har partner, färdig utbildning, tillräcklig inkomst och lämplig bostad, enligt Bernhardt. Det finns med andra ord ett tydligt samband mellan uppfyllda förhandsvillkor och föräldraskap

2. Arbetsmarknaden

Vad har hänt sedan slutet av 1980-talet när barnafödandet i Sverige låg på topp i Europa?⁹ Mycket tyder på att nedgången i barnafödandet under 1990-talet hänger samman med de stora samhällsförändringar som vi sett under samma period – inte minst på arbetsmarknaden.

De nuvarande trygghetssystemen kring havandeskap och föräldraledighet syftar till att föräldrarna ska kunna kombinera arbetsliv och familjeliv. Systemen bygger på att föräldrarna ska vara etablerade på arbetsmarknaden och därigenom omfattas av regler om anställningstrygghet, föräldraledighet och föräldrapenning.

Blir etableringsfasen längre på arbetsmarknaden så kommer också tryggheten att urholkas och unga människors möjlighet att skaffa barn minska.

En försämrad arbetsmarknad under 1990-talet innebar för många sämre inkomster och svårigheter att komma in i trygghetssystemen. Samtidigt försämrades ersättningen från arbetslöshetsförsäkring och föräldraförsäkring. I andra länder i Europa utan motsvarande trygghetssystem för föräldrar förs en debatt om att moderna samlevnadsformer och kvinnors ökade förvärvsfrekvens motverkar barnafödandet. I t ex Tyskland är 30 procent av kvinnorna i 40-årsåldern utan barn.

⁹ SCB, Befolkning och välfärd – Den framtida fruktsamheten

Diagram 2: Kvinnligt arbetskraftsdeltagande och födelsetal i 18 OECD-länder 1970.

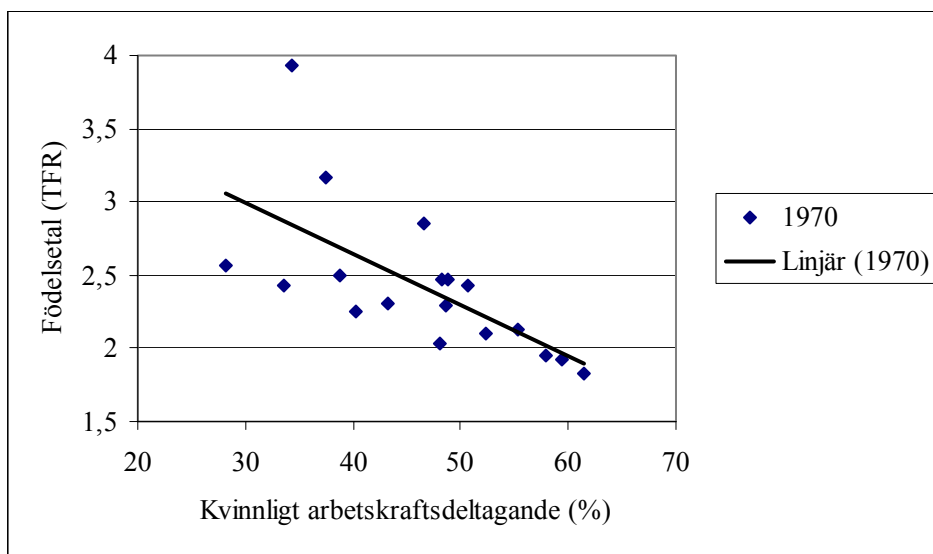
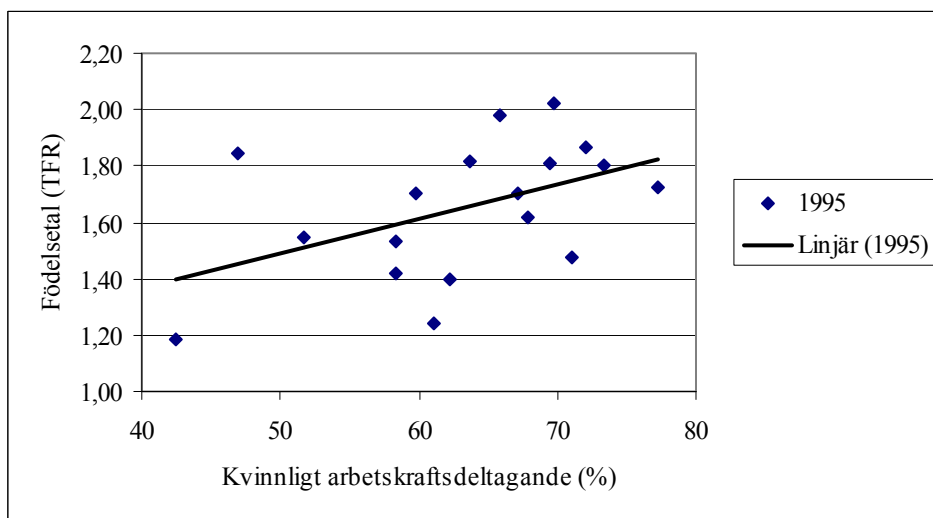

Diagram 3: Kvinnligt arbetskraftsdeltagande och födelsetal i 18 OECD-länder 1995.

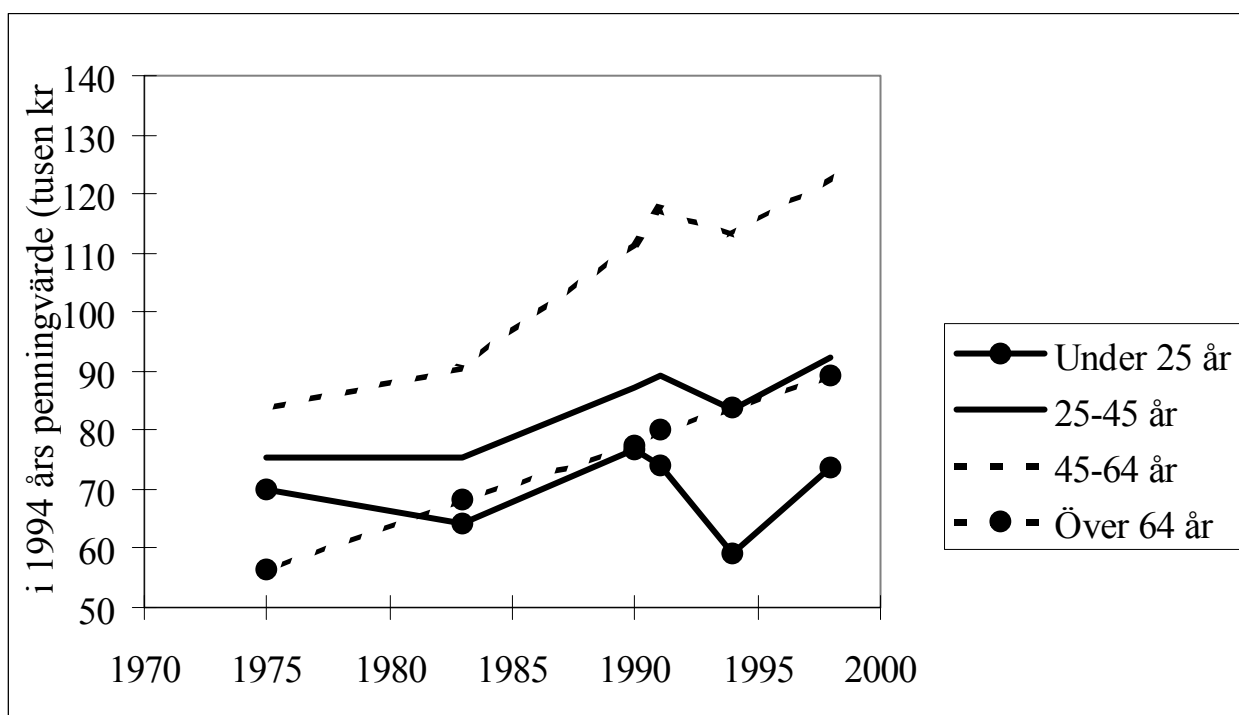
Ovanstående två figurer visar hur sambandet mellan kvinnors arbetskraftsdeltagande och barnafödandet har förändrats sedan 1970. Fram till 1980-talet fanns en motsättning mellan barnafödande och arbetskraftsdeltagande. Det var de länder som hade det lägsta arbetskraftsdeltagandet som hade det högsta barnafödandet. Under 1970- och början av 1980-talet försvagades detta samband. Det vill säga att många kvinnor arbetade hade inte längre lika negativ effekt på barnafödandet. Under 1990-talet har detta samband förbytts i sin motsats. Nu är det de länder som har ett högt kvinnligt arbetskraftsdeltagande som också har ett högt barnafödande.

I de länder där det inte är möjligt att kombinera arbete och barn blir både sysselsättningsgraden och fertiliteten låg. Vi lever i en helt annan verklighet än tidigare. Vi måste inte välja mellan sysselsättning och reproduktion. Vi kan välja bägge, men då måste man göra det möjligt för familjerna att kunna kombinera arbete och barn.

Under åren kring 1990 var Sverige det land som var mest framgångsrikt i att göra just detta. Nu har detta förändrats. Under 1990-talet har sysselsättningen sjunkit, vilket är negativt i sig, dessutom verkar det ha blivit svårare att kombinera barn och arbete. Problemet är alltså inte den svenska familjepolitiken. Problemet är att situationen på arbetsmarknaden har gjort det svårare att etablera sig i arbetslivet, vilket allt fler anser vara avgörande för att man ska vilja skaffa barn.

Arbetslösheten har nu minskat, men massarbetslösheten tycks ha efterlämnat sig en mer tudelad arbetsmarknad jämfört med tidigare: en arbetsmarknad där de otrygga anställningarna är vanligare jämfört med slutet av 1980-talet och där perioden av otrygga anställningar och deltidsarbete tycks ha blivit längre för framförallt unga människor. Ungdomarna har gått från fasta jobb med bra arbetsvillkor till otrygga jobb med sämre arbetsvillkor: sämre fysisk arbetsmiljö, högre stress, små möjligheter till kompetensutveckling och sämre inflytande och kontroll över arbetet. Detta har i synnerhet drabbat kvinnorna på arbetsmarknaden.

Diagram 4: Disponibel inkomst i 1994 års penningvärde per konsumtionsenhet i olika åldersgrupper 1975-1998

I ovanstående diagram kan vi tydligt se hur inkomsterna för ungdomar och de mellan 25 och 45 har ökat mycket mindre än för de äldre i befolkningen. Pensionärerna har däremot, mycket som en effekt av ATP:s utbyggnad fått kraftigt förbättrade inkomster. Den dåliga ekonomiska utveckling under 1990-talet slog allra hårdast mot de yngre. Ungdomar har blivit samma sorts reserv som kvinnorna tidigare var på arbetsmarknaden.

Tabell 3: Kvinnor och män i åldern 25-34 år efter anställningsform i procent

Kön Ålder	Fast Anställd		Tidsbegränsat anställda		Företagare & medhjälpande familjemedlem		Sysseisatta	
	1990	1999	1990	1999	1990	1999	1990	1999
Kvinnor								
25-29 år	70	48	13	21	3	3	85	72
30-34 år	75	60	9	14	5	4	89	78
Män								
25-29 år	75	61	8	13	7	5	90	80
30-34 år	77	66	5	9	12	10	93	85

Källa: SCB - Den framtida fruktsamheten

Knappt hälften av alla kvinnor i 25-29 års ålder hade en fast anställning 1999, att jämföra med sju av tio 1990. Också för kvinnor och män i åldern 30-34 års ålder är andelen fast anställda betydligt lägre idag än för tio år sedan.¹⁰ När tillsvidareanställningarna minskar och behovs- och timanställningar ökar så blir inträdet på arbetsmarknaden mer långdraget än tidigare.

Trygghetssystemet på arbetsmarknaden är uppbyggt så att det bara gäller fullt ut för den som är tillsvidareanställd. Om man är tillsvidareanställd har man rätt till mammaledighet, föräldraledighet på hel- eller deltid samt ledighet för tillfällig vård av barn.

För den som har en tidsbegränsad anställning gäller formellt samma regler under förutsättning att arbetstagaren varit anställd hos arbetsgivaren under de senaste sex månaderna eller under sammanlagt minst tolv månader under de senaste två åren. För alla dem som har behovsanställning (d v s i allmänhet många olika korta visstidsanställningar t ex vikariat staplade på varandra) eller andra visstidsanställningar som understiger tidsgränserna finns det däremot ingen rätt till föräldraledighet.

Det är inte heller tillåtet att säga upp eller avskeda den som blir gravid eller vill utnyttja sin rätt till föräldraledighet. Det gäller formellt också för visstidsanställda. I verkligheten ger det emellertid knappast något skydd. En arbetsgivare behöver inte motivera varför en visstidsanställning inte förlängs och arbetstagaren har inte företrädesrätt till återanställning om inte anställningen varat i mer än tolv månader.

¹⁰ Hoem Britta, Med jobb vågar vi föda , Forskning och framsteg

Skulle anställningen ha pågått så länge att återanställningsrätt föreligger så går man dessutom miste om platsen om man inte kan tillträda med detsamma för att man är föräldraledig.

Det är alltså fullt möjligt för en arbetsgivare att välja bort en visstidsanställd som blir gravid eller som vill utnyttja sin rätt till föräldraledighet.

Om en visstidsanställd kvinna trots osäkerheten väljer att skaffa barn så har hon tillsammans med pappan i och för sig rätt till föräldrapenning under sammanlagt femton månader. Pappan kan överlåta hela sin föräldraledighet så när som på en månad. Hon kan alltså få sin försörjning ordnad under fjorton månader om man bortser ifrån de negativa effekter detta får ur barnets, pappans och ur jämställdhetssynpunkt. Det medför dessutom att föräldrarna mister rätten att ta ut delar av föräldraledigheten som betald förkortad arbetstid när barnet blir äldre. Hela den betalda ledigheten går åt direkt.

Av tabellen ovan framgår att 70 procent av kvinnorna i åldern 25 till 29 år hade en tillsvidareanställning 1990 medan det 1999 sjunkit till 48 procent. Återstoden finns numera i arbetslöshet, studier eller i visstidsanställningar. Om de har barn och inte vill, eller på grund av brister i barnomsorgen inte kan, arbeta heltid så kan de inte söka heltidsarbeten eftersom de får laglig rätt till förkortad arbetstid först sedan de arbetat under sex månader hos den nye arbetsgivaren. Detta visar sig också genom att många kvinnor särskilt inom LO-kollektivet fastnar i ofrivillig deltid. Här liksom i andra frågor är det den som har en svag position på arbetsmarknaden som behöver kollektiva regler för att få ett rimligt skydd.

En annan lagregel som också ökar otryggheten för den som vill kombinera barn och förvärvsarbete är rätten för småföretagare att undanta två arbetstagare från turordningen vid arbetsbrist. Arbetsgivaren behöver inte motivera sitt val. Det medför en möjlighet att manipulera med turordningen så att den som utnyttjar sin rätt till föräldraledighet blir uppsagd trots att det inte skulle följa av anställningstiden.

Även om sysselsättningsläget är bättre nu än för några år sedan är det klart under 1990 års höga nivå. En större andel ungdomar studerar också idag jämfört med tidigare. En stor andel tidsbegränsade jobb innebär också en inlåsning på oönskade arbetsplatser eller i oönskade yrken. Enligt arbetslivsinstitutet¹¹ ansåg 36 procent av de fast anställda och 62 procent av de tidsbegränsat anställda att de hade en negativ anställningssituation, d v s var i fel yrke och/eller på fel arbetsplats. Eftersom de yngre arbetstagarna dominerar bland de tidsbegränsade finns det anledning och tro att arbetsplats- och yrkesinlåsningen är högre bland yngre och högst inom LO-grupperna. Det finns också ett starkt samband mellan låg utbildning och risk för inlåsning.

Utvecklingen under 1990-talet har också kännetecknats av en segmentering av arbetsmarknaden. Det handlar om såväl en könssegmentering som en klasssegmentering.

¹¹ "Yrkes- eller arbetsplatsinlåsning - En empirisk studie av omfattning och hälsokonsekvenser. Aronsson, Dallner, Gustafsson Arbete och hälsa 2000:5"

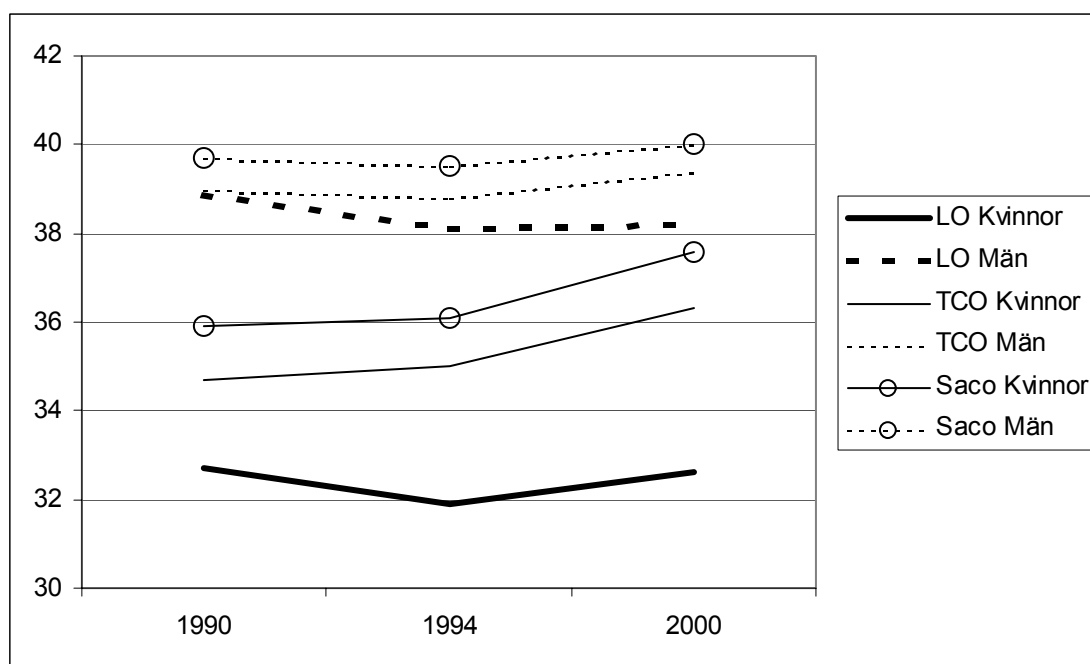

Diagram 5: Genomsnittlig veckoarbetstid för kvinnor och män i LO, TCO och SACO-yrken.

Arbetstiderna har genomsnittligt inte ökat bland LOs medlemmar under 1990-talet medan de ökat bland SACO- och TCO-grupperna. Bland LOs medlemmar är det framförallt arbetstiden för yngre kvinnor som minskat.

Risken att fastna i tidsbegränsade anställningar har ökat för framförallt kvinnliga LO-medlemmar. I studien Språngbräda eller segmentering¹² visas att medan provanställningar, objekt- och projektanställningar ofta leder till fasta anställningar så innebär vikariat och behovsanställningar en stor risk att fastna i en otrugg anställningssituation. Medan män dominerar de förra anställningsformerna så dominerar kvinnor de senare. De som har tidsbegränsade anställningar blir ofta knutna till en och samma arbetsgivare, där tidsbegränsade anställningar här blir ett sätt att möta variationer i personalbehovet. Risken att fastna är störst inom offentlig service. Men det kan också diskuteras om inte övergången till en fast anställning inom privat service ofta innebär ett fast deltidsarbete. Också i denna studie finns ett starkt samband mellan utbildningsnivå och risk att låsas in i negativa anställningsförhållanden.

Klasskillnaderna i möjligheten att återvända till arbetsmarknaden efter en föräldradighet har ökat under 1990-talet. LO-kvinnor stannar i stor utsträckning kvar i deltidsarbete och korta arbetstider när barnen växer upp. Samtidigt har TCO- och SACO-kvinnorna genomsnittligt ökat sina arbetstider. En stor andel kvinnor deltidsarbetar när barnen är små - bland sammanboende LO-kvinnor med små barn är 56 procent deltidsarbetande, bland TCO-kvinnor 43 procent och bland SACO-kvinnorna 34 procent. Den genomsnittliga veckoarbetstiden är dock längre bland TCO- och

¹² Kristina Håkansson

SACO-kvinnor med små barn. Bland sammanboende kvinnor med äldre barn är andelen deltid arbetande 52 procent bland LO-kvinnorna, 30 procent bland TCO-kvinnorna och 26 procent bland SACO.

Bland sammanboende kvinnor mellan 45 och 64 år utan barn är det 53 procent som deltid arbetar bland LO-kvinnorna och 27 respektive 20 procent bland TCO- och SACO-kvinnorna. LO-kvinnorna verkar i mindre utsträckning börja arbeta heltid när barnen vuxit upp.

Samtidigt har den snävare bemanningen på arbetsplatserna och den höga arbetslösheten under 1990-talet också inneburit att riskerna ökat med att vara föräldraledig eller på annat sätt under längre perioder lämna arbetsplatsen. Den som tar ut sin föräldraledighet löper större risk att bli uppsagd vid arbetskraftsbrist eller förlora arbetsuppgifter som innebär bredd och inflytande.

3. Babyboomen – vad hände sen?

År 1990 toppade den senaste ”babyboomen” med 2,14 barn per kvinna. Antalet unga föräldrar ökade. De familjer som födde barn i slutet av 1980-talet födde barn i en tid då Sverige var inne i en högkonjunktur, det byggdes mycket bostäder där unga familjer flyttade in, risken att bli arbetslös eller på annat sätt hamna i ekonomiska svårigheter ansågs vara liten.

Sedan kom lågkonjunkturen och de som hade bildat familj drabbades oerhört hårt. Många familjer var relativt unga och levde redan innan med små marginaler. Arbetslöshet eller en sänkning av ersättning vid föräldraledighet eller sjukdom satte tydliga spår i plånboken. Ovanpå sänkta bidrag, ersättningar och arbetslöshet kom krisen på bostadsmarknaden med höjda räntenivåer och sänkta subventioner till boendet. Det gav extremt höga boendekostnader. Reportagen om familjer som inte hade råd att bo kvar i sina hus avlöste varandra och många fick sälja sina bostäder med förlust och på andra ställen gick bostadsrättsföreningar i konkurs.

Familjer som fem år tidigare haft en oerhörd framtidstro fick betala ett högt pris i saneringen av statsfinanserna. Den ekonomiska standarden för ensamföräldrar med två eller flera barn och sammanboende med tre eller flera barn minskade med cirka 10 procent mellan 1991 till 1998, vilket kan jämföras med cirka fyra procent för befolkningen i sin helhet.¹³ Lågkonjunkturen drabbade framförallt de unga kvinnor och män som hade svårt att etablera sig på arbetsmarknaden.

Att skaffa barn och familj innebär ett risktagande. Alla blivande föräldrar frågar sig nog hur ska jag kunna försörja mig och mitt barn om jag blir arbetslös, om jag inte kan komma tillbaka till samma jobb efter föräldraledigheten, om bostadsbidraget sänks eller räntan på bostadslånet höjs. Listan kan göras lång över vilka riskkalkyler blivande föräldrar gör. Den kanske mest bestående effekten av 1990-talets kris blev att unga är mycket mer försiktiga inför det viktiga beslutet att skaffa barn. Man litar inte längre på att samhället har ambitionen att ge alla barnfamiljer en trygg ekonomi.

¹³ ¹³ Varför föds det inte fler barn i Sverige, RFV, 2000:9 s10

Och den kanske allra största risken som allt fler hamnar i är att bli ensamstående förälder. Även om de flesta barn i Sverige växer upp med både mamma och pappa så är det alltfler som bor med en ensamstående förälder. Från mitten av 1980-talet till slutet av 1990-talet ökade andelen 0-17-åringar med en ensamstående förälder från 13 till 18 procent.¹⁴

5. Tid, pengar och livskvalitet

I flera länder i Europa kan man identifiera en klar konflikt mellan förvärvsarbete och barnafödande. Valet står mellan att föda barn eller utbilda sig och arbeta. Det gör att många avstår från att skaffa barn. I Sverige har vi tidigare lyckats att kombinera en hög kvinnlig förvärvsfrekvens med ett högt barnafödande. Det som gjort det möjligt är framförallt en väl utbyggd barnomsorg, föräldraförsäkring och tillfällig föräldrapenning som möjliggör att vara hemma med sjuka barn. Men räcker det?

Det är tydligt att inte ”pengar” i sig är en lösning till ett ökat barnafödande. Istället hänger pengar ihop med trygghet, tid, arbete mm som vi talat om tidigare. I SCB:s undersökning¹⁵ är det många som tagit upp tiden att vara hemma med barnen och den ekonomiska ersättningen. Bland dem som var osäkra på om de skulle skaffa fler barn sade en femtedel att det berodde på orsaker som var relaterade till den egna ekonomin eller arbetet. Framförallt de yngre föräldrarna pekar på att det som skulle kunna få dem att ändra sig är bättre ekonomiska förhållanden eller ändrade arbetsförhållande som gör det lättare att kombinera arbete och barn.

Idag upplever allt fler familjer en ökad stress i tillvaron. Småbarnsföräldrarnas totala arbetsbelastning har ökat kraftigt, såväl betald som obetald arbetstid. Kvinnor med småbarn har under 90-talet ökat sina arbetstider mer än kvinnor med skolbarn och kvinnor utan barn. Enligt en SIFO-undersökning¹⁶ hösten 2000 svarar 77 procent av de tillfrågade att de tror att stressen får många att avstå från att skaffa sig barn. I Sverige tar kvinnor ett stort ansvar för barnen. Det kan bland annat utläsas av att männen tog ut 11,6 procent av föräldraledigheten 1999, jämfört med kvinnorna som tog ut 88,4 procent¹⁷. Bland svenska kvinnor och män säger 59 procent att det är viktigt att män och kvinnor delar jämnare på föräldraledigheten än idag.¹⁸ Det som framförallt brukar nämnas i dessa sammanhang¹⁹ och som skulle påverka papporna att vara hemma mera är ett höjt tak i föräldraförsäkringen.

¹⁴ Barn och deras familjer 1998, SCB 2000

¹⁵ Varför föds det så få barn, Hoem sid 14

¹⁶ SIFO telefonbuss vecka 49 beställd av TCO

¹⁷ Varför föds det inte fler barn i Sverige, RFV 2000:9, sid 13

¹⁸ SIFO telefonbuss vecka 49 beställd av TCO

¹⁹ Varför föds det så få barn, Hoem sid 21

Stressen handlar mycket om den brist på tid som småbarnsföräldrar upplever. I samma SIFO-undersökning²⁰ svarar 47 procent av de tillfrågade att de tror att fler skulle vilja ha barn om det fanns bättre möjligheter att vara ledig med barnen än idag. När man frågar föräldrar eller blivande föräldrar är det många som föreslår en förlängd föräldraförsäkring.

Besparingarna under 1990-talet påverkade framförallt barnfamiljernas egna ekonomi, men stora besparingar skedde ju också i barnens vardag i skolan, fritidsverksamheten och barnomsorgen. Nästa varje dag diskuteras i media försämringar i skolan och barnomsorgen, det handlar om stora klasser/grupper, färre personal och en ökad segregation inom såväl skolan²¹ som barnomsorgen²².

I SCB:s undersökning²³ så är detta inget som ger utslag i statistiken, om varför man inte skaffar barn, men det är många som tar upp neddragningar i barnomsorg och skola som ett orosmoment. Besparingar i skola och barnomsorg ger signaler både till dagens och morgondagens föräldrar om vad samhället satsar på.

6. Att bli gravid

Medelåldern för förstföderskor är 28,2 år²⁴. Av SCB:s studie, Varför föds det så få barn? kan man utläsa av både statistiken och av de kommentarer som lämnats av de tillfrågade att det för många par är svårt att bli gravida. Och undersökningen visar att det för många tar tid att skaffa barn. Bland kvinnor i minst 32-års ålder hade 15 procent fått vänta mer än tre år.

²⁰ SIFO telefonbuss vecka 49 beställd av TCO

²¹ Valfärdsstatens nya ansikte, Blomqvist och Rothstein

²² Skolverket, Kartläggning av elever i fristående skolor 2000

²³ Varför föds det så få barn, Hoem sid 21

²⁴ SCB 1999

Tabell 4: Varför har du (barnlösa kvinnor och män i parförhållande) ännu inte fått barn? ²⁵

	23 år	26 år	29 år	32 år	35 år
Kvinnor som svarar ”inte blivit gravid än”	6 %	9 %	11 %	33 %	71 %
	25 år	28 år	31 år	34 år	37 år
Män som svarar att deras partner ”inte blivit gravid än”	0 %	10 %	25 %	15 %	25 %

Med stigande ålder så blir det faktum att man inte lyckats bli gravid en av de viktigaste orsakerna till att man inte skaffat barn om man lever i ett parförhållande. 7 av 10 kvinnor som är 35 år anger som orsak till att man inte skaffat barn är att man inte lyckats bli gravid.

En ökad genomsnittsålder för det första barnet leder också till att det föds färre barn. Av de kvinnor som är 30-34 år när de föder sitt första barn föder 71 procent ett andra barn, medan siffran är 44 procent för dem som är 35-39 år och 19 procent för 40-44 åringarna.

Ett fortsatt lågt barnafödande när vi går mot bättre tider är ett underbetyg åt samhället och får på sikt allvarliga konsekvenser.

VARFÖR VÄNDER DET INTE?

År 2000 föddes 91000 barn i Sverige. Det är 2500 fler än 1999 men 4300 färre än 1996 och betydligt lägre än de 122 000 som föddes 1992.

Varför ökar inte barnafödandet mer när arbetslösheten sjunker?

Ett skäl är att arbetslösheten fortfarande är högre bland yngre. Årsgenomsnitt för arbetslösheten är 7,4 procent för de i åldern 20 till 24 år. De nya jobben är ojämnt fördelade över landet. Att finna jobb för bägge blivande föräldrar förutsätter ofta att någon kan flytta eller pendla.

Andelen arbetstagare på arbetsmarknaden med tidsbegränsade anställningar är mellan 14 och 15 procent ännu år 2001. Tidsbegränsade anställningar och ofrivilliga deltider är 2001 fortfarande vanligast bland yngre åldersgrupper.

²⁵ Varför föds det så få barn, Hoem sid 17

Efter krisåren har många hamnat i fel jobb eller på fel arbetsplats och önskar sig därifrån. Det uppger 38 procent av de med tillfälliga anställningar och 20 procent bland de med fasta anställningar. Etableringsfasen blir därmed mer utdragen.

De fasta anställningarna har ändrat karaktär. Grundbemanningen på arbetsplatserna minskade. Övertidsarbetet ökade. En stor del av verksamheten har lagts ut på underleverantörer. En omförhandling av ett städkontrakt kan snabbt innebära uppsägningar oavsett om personalen har fasta eller tidsbegränsade anställningar. När konjunkturen förbättrats så är det i stor utsträckning bland underleverantörerna som sysselsättningen ökat. För att förbättra arbetsmarknaden krävs att den fasta heltidsanställningen återupprättas som norm, att kontraktet mellan arbetsgivare och arbetstagare ses som något långsiktigt och ömsesidigt förpliktande, men också att villkoren förbättras för den som trots det är visstidsanställd.

SLUTSATSER

Samhället måste göra det möjligt för unga kvinnor och män att skaffa barn. Det samhälle vi har idag är resultatet av en politik där man vägrat att betrakta unga människor som vuxna. Det går inte längre att komma ifrån att om vi vill att det ska födas fler barn i Sverige så måste man våga skaffa barn tidigare!

Om man måste skjuta upp barnafödandet till dess man är över 30 år kommer barnafödandet att ligga kvar långt under de två barn per kvinna som de flesta uppger att de vill ha och som krävs för att befolkningen inte ska minska. Skälet till det är att alldeles för få hinner få det andra och tredje barnet och att många överhuvudtaget inte blir gravida.

Situationen på arbetsmarknaden

Målsättningen måste vara att stärka positionerna på arbetsmarknaden för den som avslutat sina studier, för den som har blivit förälder men också för den som efter föräldraledighet och deltidsarbete åter vill öka sitt arbetsutbud. De otrygga anställningarna måste bli färre, liksom de ofrivilliga deltiderna. Särlösningar för vissa åldersgrupper, t ex kvinnor med små barn, kommer snarare att minska dessa gruppers möjligheter att få fast jobb på arbetsmarknaden. Trygghetssystemen - framförallt arbetslöshetsförsäkringen och studiemedelssystemen - måste vara mer öppna för dem som ännu inte etablerat sig på arbetsmarknaden.

- Offentliga arbetsgivare måste sluta nyrekrytera till deltid och timanställningar. Här krävs överenskommelser mellan staten och arbetsmarknadens parter och man bör överväga att dra in statsbidraget till kommun och landsting om personalpolitiken inte förbättras.
- Lagstiftning om att heltid ska vara grunden för alla anställningar. Det krävs en starkare förtursrätt för deltidsanställda till heltidsarbeten.
- Kvalifikationstiden för rätt till föräldraledighet på hel- och deltid bör med semesterlagen som förebild kortas från sex till tre månader
- Anställningsskyddet för den som är visstidsanställd bör förstärkas på olika sätt bl a genom att företrädesrätt till återanställning för andra anställningar än provanställningar inträder redan efter åtta månader. Att en arbetstagare inte kan tillträda en tjänst omedelbart p g a av föräldraledighet ska inte innebära att hon eller han går miste om jobbet.
- Om en visstidsanställd arbetstagare som utnyttjat sin rätt till mammaledighet, föräldraledighet eller ledighet för tillfälligt vård av barn inte får fortsatt anställning ska det anses som ett otillåtet missgynnande om arbetsgivaren inte kan visa att det beror på något annat.
- Rätten för småföretag att göra undantag från turordningen ska avskaffas. Nu kommer denna möjlighet med stor sannolikhet bland annat att drabba dem som utnyttjar sin rätt till föräldraledighet.

- Inträdesvillkoret till arbetslöshetskassan förenklas så att det räcker med krav på anknytning till kassans verksamhetsområde för att bli medlem i arbetslöshetskassan.
- Det bör räcka med sex månaders arbete, istället för åtta månader, för att kvalificera sig till föräldraförsäkringen.
- Det förekommer att arbetsgivare frågar eller ber nyanställda skriva på papper om att inte skaffa barn. Dessa är inte juridiskt bindande men kan ändå kännas pressande för den anställde. Arbetsgivare och fack måste arbeta för att motverka denna typ av "kyskhetslöften" vid anställningar.
- Särskilda arbetsmarknadspolitiska åtgärder för ungdomar måste avskaffas. De stämplar ungdomar som problem, de låser in ungdomar i åtgärder när de istället borde gå utbildning eller söka vanliga jobb.
- För att stärka positionen hos "föräldrarna på arbetsplatsen" föreslår vi en rätt till en genomsnittlig löneutveckling under föräldraledigheten.
- Om det utvecklas system för kompetensutveckling bör de som är föräldralediga också få del av dessa.

Etableringsfasen – utbildning , arbete och bostad – tar allt längre tid. Vi anser att det måste vara möjligt att ha barn och skaffa barn när man studerar.

- Vi föreslår en ny nivå i föräldrapenningen för dem som studerar. Föräldrapenningen för de som studerar ska efter skatt vara på samma nivå som studielånet under 13 månader. Dessutom bör ett barntillägg i studiemedelssystemet för alla som har barn införas.

Idag upplever många det som svårt att kombinera arbete och familj. Ökad jämställdhet i hemmet är viktigt för att kvinnor inte ska diskrimineras på arbetsmarknaden. En viktig åtgärd för att papporna ska ta ett ökat ansvar är att de tar ut mer föräldraledighet. En viktig åtgärd vore att höja taket i föräldraförsäkringen. Dessutom måste nivån i föräldraförsäkringen diskuteras. Vad skulle 100 procent i ersättning betyda för jämställdheten? Någon risk för överutnyttjande finns inte. Vi skulle komma ifrån diskussionen om att pappor inte har råd att vara hemma.

- Fortsatt utbyggnad av föräldraförsäkringen med en pappamånad per år, upp till 15 månader. Det ska kunna användas för att förkorta arbetstiden under barnens uppväxt.
- LOs arbetstidsförslag bör genomföras. Det ger föräldrar en arbetstidsförkortning och ett större inflytande över arbetstiden. Arbetstidsförkortningen måste komma alla till del.

Situationen på bostadsmarknaden

En lämplig bostad är ett viktigt villkor för att män och kvinnor ska vilja skaffa barn. Idag är ingångskostnaderna på bostadsmarknaden mycket höga, både för ungdomar som ska flytta hemifrån och för familjer som behöver flytta av arbetsmarknadsskäl.

- Byggandet av hyresrätter måste öka. Det är den boendeform som gör det möjligt för ungdomar att etablera sig på bostadsmarknaden och för familjer att flytta av arbetsmarknadsskäl.
- Staten bör subventionera kostnaderna för nybyggnationer av bostäder om bostäderna byggs till ett bestämt pris och där hyresnivån maximeras.

Den ekonomiska situationen

Alla undersökningar visar att barnfamiljerna haft ett kärvt årtionde. Särskilt de ensamstående föräldrarna har fått en sämre ekonomi. Det är viktigt att folk får tydliga signaler så att de vågar skaffa barn utan alltför stora ekonomiska uppoffringar.

- För att stärka barnfamiljernas ekonomi bör barnbidraget fortsätta att höjas till den nivå som utlovades vid skattereformen 1989/90.
- Underhållstödet bör höjas. Det har inte ökat sedan 1995.
- Nivån på underhållstödet och barnbidraget bör i framtiden följa lönetutvecklingen.
- Hela Sverige bör få del av införandet av maxtaxa i barnomsorgen som innebär både sänkta utgifter för familjerna och en frihetsreform som gör det möjligt att arbeta mindre för dem som vill. Maxtaxan ska vara ett första steg på vägen mot en avgiftsfri barnomsorg.

Omsorgen om barnen

Många föräldrar och blivande föräldrar oroar sig för kvaliteten i barnomsorg, fritidsverksamhet och skola. Besparingarna och den ökade differentieringen av verksamheterna måste leda till att det ställs ökade kvalitetskrav på verksamheter där vi lämnar våra barn.

- Det måste finnas tydligare kvalitetskrav på barnomsorg, fritidsverksamhet och skola i såväl offentlig som privat regi, t ex vad gäller öppettider, bemanning, kringpersonal och lokaler.
- Extra pengar måste satsas på den offentligt finansierade verksamheten som skola och barnomsorg för att de ska kunna bedriva en verksamhet av hög kvalitet.

Svårt att få barn

En halv miljon människor i Sverige lider av ofrivillig barnlöshet enligt de infertilas riksförening²⁶. Och att det tar tid innan man blir med barn eller att det överhuvudtaget inte går att bli med barn visade sig också tydligt i SCB:s undersökning²⁷. Det är priset vi får betala för att blivande föräldrar på grund av den ekonomiska otryggheten de känt skjutit upp sitt barnafödande. Infertilitet har klassats som en sjukdom enligt regeringen och bör behandlas därefter.

- Oberoende av var man bor i landet så ska man ha rätt till hjälp vid ofrivillig barnlöshet.

²⁶ IRIS, Infertilas Riksförening i Sverige

²⁷ SCB, Varför föds det så få barn, Hoem sid 17